

Алексеевко М.Д.,
доктор економічних наук,

Алексеевко Л.М.,
кандидат економічних наук

ФОРМУВАННЯ СТАТУТНОГО КАПІТАЛУ БАНКУ

Дисципліновано деякі питання формування банками своїх статутних капіталів. Уточнено визначення терміна "статутний капітал банку". Запропоновано шляхи подальшого удосконалення практики формування банками своїх статутних капіталів.

Disciplined in the article are some questions concerning the formation by banks of their own authorized capitals. The authors specify the notion "authorized capital" and suggest ways to further improve the practice of forming authorized capital by banks.

Власний капітал банку є одним із найважливіших показників, які характеризують фінансову стійкість банку та його здатність до подальшого розвитку. Зміцнення ресурсної бази вітчизняної банківської системи, інтеграція її у світову спільноту значною мірою залежатимуть від зростання обсягів власного капіталу банків. Тому особливого значення набувають питання удосконалення практики формування власного капіталу банків, зокрема такого його важливого складника, як статутний капітал.

Проблема формування власного капіталу банків досліджувалася як вітчизняними, так і зарубіжними економістами. Серед них можна виділити роботи О.В. Васюренка, В.В. Кисельова, А.М. Мороза, Ф. Мишкіна, П. Роуза та інших. Незважаючи на такі дослідження, що стосуються формування власного капіталу банків, доцільно й надалі продовжувати наукові та практичні пошуки у цьому напрямку, оскільки зазначена проблема й дотепер є однією з найактуальніших.

Метою нашого дослідження є розгляд окремих проблемних питань, пов'язаних із статутним капіталом банку та обґрунтування деяких шляхів удосконалення його формування на підставі аналізу наявної практики в Україні. Основними завданнями цієї статті є уточнення терміна "статутний капітал банку"; дослідження ролі статутного капіталу у формуванні власного капіталу банку; розроблення пропозицій щодо удосконалення формування власного капіталу через найважливіший його складник — статутний капітал.

Багатофункціональне призначення власного капіталу банків робить його неоднорідним за своїм складом. Найважливішою часткою власного капіталу банку є його статутний капітал, місце якого у власному капіталі банківської системи України характеризують дані табл. 1.

Наведені дані в табл. 1 виявляють збільшення питомої ваги статутного капіталу у балансовому власному капіталі. Упродовж аналізованого періоду відбувається постійне збільшення розміру як балансового власного капіталу, так і ста-

© Алексеевко М.Д., Алексеевко Л.М., 2005

Таблиця 1. Статутний капітал банківської системи України*

Показник	1996	1997	1999	2001	2003
Балансовий власний капітал					
млн. грн.	3156	3971	5878	7854	1282
млн. дол. США	1671	2091	1127	1482	2416
Статутний капітал**					
млн. грн.	1098	1560	2914	4576	8116
млн. дол. США	581	821	559	864	1522
євро***	453	743	556	980	1218
Питома вага статутного капіталу у балансовому власному капіталі, %	34,8	39,3	49,6	58,3	63,0

* Складено за даними: Бюлетеня НБУ. — 2004. — №3. — С. 146—150.

** До 2003 року — сплачений статутний капітал.

*** До 1999 року — ЕКЮ.

тутного. Причому їхні темпи зростання істотно різняться, особливо в розрізі валют. Так, обсяг балансового власного капіталу у гривні збільшився в 4,1 разу, а в доларовому еквіваленті — в 1,4 разу. Відповідне збільшення статутного капіталу становило: у гривні — 7,4 разу, у доларах США — 2,6 разу, в євро — 2,7 разу. Це пояснюється, зокрема, не лише втратою під час фінансової кризи 1998 року третини власного капіталу, а й девальвацією національної валюти. Так, якщо офіційний середній курс гривні щодо долара США та євро, встановлений НБУ, становив у 1999 році відповідно 4,1304 грн. та 4,3933 грн., то у 2003-му — відповідно 5,3327 грн. та 6,0244 грн.

Характеризуючи структуру власного капіталу банків України, слід звернути увагу на місце в ньому статутного капіталу за групами банків (табл. 2).

Таблиця 2. Питома вага статутного капіталу груп банків у балансовому власному капіталі банків України, %*

Показник	1.01.2000	1.01.2001	1.01.2002	1.01.2003	1.01.2004
Банківська система	51,7	59,8	57,8	60,1	63,0
У тому числі:					
I група (найбільші банки)	32,0	36,1	40,0	41,7	53,9
II група (великі банки)	52,3	69,9	46,0	70,3	62,9
III група (середні банки)	74,8	74,5	65,0	64,0	62,1
IV (малі банки)	130,9	86,8	77,4	78,8	76,8

* Розраховано за даними: Вісника НБУ. — 2000. — №3. — С. 31—34; 2001. — №3. — С. 16—19; 2002. — №3. — С. 17—20; 2003. — №3. — С. 19—22; 2004. — №3. — С. 56—59.

Як бачимо, у структурі балансового власного капіталу зростає питома вага статутного капіталу. Найбільшою є питома вага статутного капіталу у банків IV групи, а найменшою — у банків I групи. Несхожість у розмірах питомої ваги статутного капіталу пов'язана, зокрема, з різними можливостями банків кожної групи формувати власний капітал за рахунок тих чи інших джерел, а також з

метою збільшення сукупного банківського капіталу. У банків I та II груп можливостей залучення коштів для формування банківського капіталу з різних джерел (як внутрішніх, так і зовнішніх) значно більше. Рівень прибутковості таких банків дає змогу істотно збільшувати сукупний капітал за рахунок чистого прибутку, залучення та запозичення коштів від юридичних і фізичних осіб, зокрема у формі додаткової емісії акцій та/або на умовах субординованого боргу. У банків III та IV груп внутрішніх джерел для істотного збільшення капіталу недостатньо, тому збільшення відбувається переважно за рахунок зовнішніх джерел. Потреба у зростанні власного капіталу таких банків здебільшого була пов'язана з необхідністю виконання нормативних вимог чинного законодавства та НБУ щодо мінімальних розмірів статутного та/або регулятивного капіталу, інших економічних нормативів.

Аналізуючи структуру балансового власного капіталу банківської системи України в розрізі груп банків, треба враховувати загальну кількість діючих банків, кількість діючих банків у кожній групі (табл. 3), а також критерій (розмір активів), за яким відбувається розподіл банків на групи.

Таблиця 3. Структура кількості українських банків у розрізі груп*

Показник	Станом на							
	1.01.2001		1.01.2002		1.01.2003		1.01.2004	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
Усього банків	154	100	152	100	157	100	157	100
у тому числі:								
I група	8	5,2	8	5,3	10	6,4	10	6,4
II група	52	33,8	12	7,9	12	7,6	14	8,9
III група	44	28,6	35	23,0	34	21,7	34	21,7
IV група	50	32,4	97	63,8	101	64,3	99	63,0

* Розраховано за даними: Вісника НБУ. — 2001. — №3. — С. 16—19; 2002. — №3. — С. 17—20; 2003. — №3. — С. 19—22; 2004. — №3. — С. 56—59.

Так, розмір активів для малих банків у 2000 році становив менше 50 млн. грн., у 1999 році — менше 10 млн. грн., для середніх банків у 2000 році — понад 50 млн. грн., у 1999 році — понад 10 млн. грн. У 2001 році розмір активів було знову підвищено з 50 млн. грн. до 70 млн. грн. Нині Комісія НБУ з питань нагляду та регулювання діяльності банків один раз на рік, до 1 лютого, переглядає граничні начення розміру активів для окремих груп банків і затверджує розподіл банків за групи на весь рік. На 2004 рік установлені такі граничні розміри активів: група I (найбільші банки) — понад 2 млрд. грн.; група II (великі банки) — понад 1 млрд. грн.; група III (середні банки) — понад 0,3 млрд. грн.; група IV (малі банки) — менше за 0,3 млрд. грн.¹

На питому вагу статутного капіталу в балансовому власному капіталі банку істотно впливають фінансові результати діяльності банківської системи України,

¹ Фінансовий ринок України. — 2004. — №2 (4). — С. 22.

а також окремих банків у розрізі їхніх груп. Від'ємний фінансовий результат або незначний прибуток свідчать не лише про неефективну діяльність банку, його недостатню фінансову стійкість і конкурентоспроможність, а й про відсутність надійного фінансового підґрунтя для нормального функціонування та розвитку банку в довгостроковій перспективі.

Здійснювати банківські операції та надавати послуги, не маючи певних гарантій, які саме й забезпечуються, зокрема необхідним розміром статутного капіталу, не можна. Тому актуальним є питання щодо призначення та особливостей механізму формування статутного капіталу банків.

На сьогодні в юридичній та економічній літературі немає єдиного, позбавленого розбіжностей і вад, визначення поняття “статутний капітал”. Так, деякі економісти трактують статутний капітал як “кошти, що внесені акціонерами банку шляхом придбання його акцій”². За іншим визначенням статутний капітал — це “сукупність вкладів (у грошовому виразі) учасників (власників) у майно підприємства для забезпечення його діяльності в розмірах, визначених установчими документами”³. У Положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 2 “Баланс”, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31 березня 1999 року № 87, зазначається, що “у статті “Статутний капітал” наводиться зафіксована в установчих документах загальна вартість активів, які є внеском власників (учасників) до капіталу підприємства”. Згідно зі статтею 87 Господарського кодексу України “сума вкладів засновників та учасників господарського товариства становить статутний фонд товариства”⁴. Ці визначення мають такі вади. По-перше, не можна пов'язувати поняття “статутний капітал” лише з однією організаційно-правовою формою діяльності, такою як акціонерна. Банки, зокрема, можуть створюватися й у формі товариства з обмеженою відповідальністю або кооперативного банку. По-друге, з погляду бухгалтерського обліку статутний капітал є пасивним рахунком, а тому відбиває право власності на майно, джерела його формування (створення), а не саме майно, отримане підприємством і контрольоване ним та обліковуване на активних рахунках. Отже, неприпустимо отожденовати поняття “статутний капітал підприємства” з поняттям “майно підприємства”. По-третє, мінімальний розмір статутного капіталу визначається засновницькими документами з урахуванням вимог чинного законодавства України. По-четверте, не простежується мета та призначення створення статутного капіталу.

Наведене дає підстави для висновків, які стануть основою при визначенні поняття “статутний капітал”:

1) попри широке застосування в економічній і юридичній літературі та на

² Кіндрацька Л.М. Бухгалтерський облік і прийняття рішень у банках: Навч.-метод. посібник. — К.: КНЕУ. — 2000. — С. 128.

³ Терещенко О.О. Фінансова санація та банкрутство підприємств: Навч. посібник. — К.: КНЕУ. — 2000. — С. 408.

⁴ Господарський кодекс України: Офіційний текст. — К.: Кондор. — 2003. — С. 56.

практиці терміна “статутний капітал”, характерним для досліджень у цій сфері є наявність розбіжностей та невизначеностей щодо трактування;

2) при визначенні поняття “статутний капітал” не слід пов’язувати його лише з однією організаційно-правовою формою діяльності;

3) характеризуючи власний та статутний капітал, треба вирізнити два поняття: вклад та додаткові внески засновників. Це пов’язано з тим, що вклади та додаткові внески у формуванні різних складових власного капіталу виконують різні функції. Вклад — це частка засновника (учасника) у статутному (пайовому) капіталі підприємства, яка виконує функції:

а) забезпечення інвестування та оперативної діяльності підприємства, є першочерговим джерелом формування його майна;

б) регулювання відносин власності між учасниками та засновниками, зокрема при розподілі одержаного прибутку, майна тощо;

в) участь в управлінні підприємством.

Говорячи про участь в управлінні та в регулюванні прав власності, слід враховувати поняття корпоративних прав: “Корпоративні права — це права особи, частка якої визначається у статутному фонді (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) цієї організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами”⁵.

Додатковий внесок — це частка засновника (учасника) в інших видах балансового власного капіталу підприємства, зокрема резервному капіталі та нерозподіленому прибутку. Це означає, що додаткові внески засновників спрямовуються на розвиток та подальше розширення підприємства, розроблення й запровадження нових технологій і продуктів, покриття збитків тощо. Тобто додаткові внески виконують лише першу функцію — інвестування та оперативної діяльності.

За такого підходу можна дати таке визначення поняття “статутного капіталу”, яке, на нашу думку, найповніше відбиває істотні риси статутного капіталу банку та забезпечує чіткість розгляду порядку його формування: статутний капітал є вартістю вкладів учасників (засновників) банку, що передаються йому власниками вкладів у повне господарське відання з метою формування активів банку для початку чи подальшої банківської діяльності, а також гарантування інтересів вкладників і кредиторів банку.

Вкладом до статутного капіталу господарського товариства можуть бути гроші, цінні папери, інші речі або майнові чи інші відчужувані права, що мають грошову оцінку. Оскільки діяльність банків пов’язана переважно з операціями високоліквідними активами, то формування та збільшення їхнього статутного капіталу здійснюється в Україні лише у грошовій формі: резидентами України — гривнях, а нерезидентами — в іноземній вільно конвертованій валюті або

⁵ Господарський кодекс України: Офіційний текст. — К.: Кондор. — 2003. — С. 96.

у гривнях. Фактично це означає, що резидентам заборонено розраховуватися, зокрема за акції банку, вільно конвертованою валютою навіть за умови її наявності на законних підставах. Такі резиденти мають продати ВКВ на валютному ринку, а отримані гривні спрямувати на формування або збільшення статутного капіталу. Зазначений підхід ставить резидентів і нерезидентів у нерівні умови, оскільки перші мають можливість вибору того, в якій валюті (гривнях чи ВКВ) їм вигідніше здійснювати внески до статутного капіталу банку. Тому логічною є пропозиція щодо надання резидентам права (за умови наявності дозволу НБУ) здійснювати внески до статутного капіталу також у ВКВ.

Потребує законодавчого врегулювання питання щодо джерел формування статутного капіталу. Відповідно до ст. 87 Господарського кодексу України “з економічного прибутку товариства сплачуються передбачені законом податки та інші обов’язкові платежі, а також відсотки за кредитами банків та облігаціями. Прибуток, одержаний після зазначених розрахунків, залишається у розпорядженні товариства, яке визначає напрями його використання відповідно до установчих документів товариства”⁶. Забороняється використовувати для формування статутного фонду товариства бюджетні кошти, кошти, одержані в кредит та під заставу. Однак у Законі України “Про банки і банківську діяльність” (ст. 32) зазначається, що статутний капітал банку не повинен формуватися з непідтверджених джерел; прописується й заборона використання для його формування бюджетних коштів, якщо такі кошти мають інше цільове призначення. Водночас законом не визначено поняття “непідтверджені джерела”. Така законодавча невизначеність може негативно вплинути на практику формування статутного капіталу.

Актуальним є питання щодо мінімального рівня статутного капіталу банку та прив’язки його до євро. Згідно з міжнародною практикою та чинним законодавством України вимоги щодо мінімального розміру статутного капіталу встановлюються лише на момент реєстрації банку. Основним показником оцінки діяльності банку є його регулятивний капітал. Це пов’язано насамперед з тим, що коли взяти за основу тільки статутний капітал, то спрямування усього прибутку на його збільшення може позбавити банк можливості формувати в достатньому розмірі фонди й резерви, необхідні для покриття збитків від банківської діяльності та необхідні для забезпечення нормального функціонування банку. Невиплата або виплата у невеликих розмірах дивідендів власникам банку негативно впливає на його імідж, можливості банку залучати нових учасників і кредиторів.

Закон України “Про банки і банківську діяльність” встановлює мінімальний розмір статутного капіталу на момент реєстрації, який залежить від організаційно-правової форми та територіального охоплення діяльності банку. Крім того, НБУ надано право встановлювати для окремих банків, залежно від їхньої функціональної спеціалізації та територіального охоплення діяльності, диференційований мінімальний статутний капітал на момент реєстрації, але не нижче

⁶ Господарський кодекс України: Офіційний текст. — К.: Кондор. — 2003. — С. 57.

від встановлених цим законом розмірів. Зауважимо, що законом не визначено, саме поняття “спеціалізований банк”, коло операцій і послуг таких банків. У ньому немає й визначення поняття “активів одного типу”, яке істотно впливає на віднесення банку до спеціалізованого. Зазначимо також, що законом не визначено специфіку діяльності кооперативних банків, а також відмінність місцевих кооперативних банків від звичайних обласних банків (за винятком розміру статутного капіталу й кількості учасників). Отже, такі питання потребують законодавчого врегулювання.

Прив’язка мінімального розміру статутного капіталу та мінімального розміру регулятивного капіталу до євро викликає деякі зауваження. По-перше, згідно з валютним законодавством України гривня є єдиним законним засобом платежу. По-друге, у разі курсових коливань створюються додаткові перешкоди в плануванні банками своєї діяльності, а також у їхніх відносинах із регулювальними та наглядовими органами. Так, у разі девальвації гривні може виникати ситуація, коли власний капітал банку знеціниться і стане меншим за мінімальний розмір, визначений в євро. Отже, з незалежних від банку обставин ним буде допущено порушення чинного законодавства.

Постановою Правління НБУ від 17.03.2004 року № 112 було внесено зміни

до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків. Згідно з нею мінімальний розмір регулятивного капіталу визначається в гривнях щороку окремим рішенням Правління НБУ та встановлюється на відповідний період (рік) у розмірі, еквівалентному розміру нормативного значення, встановленого в євро. Мінімальний розмір регулятивного капіталу в гривнях визначається НБУ щороку та має дотримуватися банками на кінець кожного періоду, що регулюється. Контроль за дотриманням банками нормативу Н1 здійснюється НБУ за нормативними значеннями, що зафіксовані у гривнях. У цьому разі протягом усього періоду, що регулюється, нормативне значення мінімального розміру регулятивного капіталу банків у гривнях не може бути меншим, ніж установлене НБУ на початок року, що регулюється.

Зазначимо, що до розрахунку нормативного значення мінімального розміру регулятивного капіталу, що встановлюється в гривнях (на період до 2007 року включно), береться більший за величиною курс євро, а саме: курс євро, встановлений НБУ на початок періоду, що регулюється (на 1 січня кожного року); або курс євро, розрахований як середньоарифметична величина курсу євро за IV квартал звітного року. У разі зниження курсу євро на кінець періоду, який регулюється, нормативне значення мінімального розміру регулятивного капіталу, що встановлюється НБУ у гривнях, не підлягає зменшенню на наступний період.

Підбиваючи підсумки викладеного, наголосимо, що питання удосконалення формування власного капіталу банку та такого його складника, як статутний капітал, належить до найскладніших і поки що далеко не вирішене. Потрібна подальша постійна й зацікавлена дискусія, до якої має бути залучена якомога